

Research Article

Criticism of the Book "Esbab al-Nuzul" Written by Dr. Seyyed Mohammad Bagher Hojjati

Seyed Mjid Nabavi¹, Fatemeh Haji Akbari^{2*}, Zainab Razavi Kia³

Abstract

One of the most important and first books written in the contemporary Shiite period in the field of the causes of revelation is the book of the causes of revelation by Dr. Seyyed Muhammad Baqir Hojjati. This book is considered a reference and primary and authoritative source for many researchers and Quran scholars in the field of the causes of revelation, and according to the new syllabus of the Ministry of Science (approved in 1395), it is one of the main sources of the Quranic Sciences 3 course for students of theology (Quranic and Hadith sciences). Given the importance of the book of the causes of revelation as an educational source and its numerous editions, this research aims to criticize, examine and review it and provide suggestions for improving and improving the book. The collection of materials in this research was done in a library manner and their processing was descriptive and analytical. By examining the structure and content of the aforementioned work, it was concluded that this book has some problems in the cover design, apparent chapter division, and page layout. It is also better to write a more comprehensive and coherent introduction to the book. Dr. Hojjati's book is a translation and expansion of the Asbāb al-Nuzul section of Suyuti's book Al-Itqan. The author has deviated from the main topic of the discussion in some cases, and his unnecessary prolongation in some cases causes the audience to get tired. He has not reflected new sources written in this field in his book, which is why his book is not up-to-date. Also, this book has editorial problems that a professional editor should fix. Other problems with this book include the dispersion of the material, the lack of analysis and summarization of the material, the lack of adherence to some technical principles of writing, and the lack of textbook structure, which requires revision and revision.

Keywords: Asbāb al-Nuzul, Book Review, Quranic Sciences, Sayyid Muhammad Baqir Hojjati

How to Cite: Nabavi SM, Haji Akbari F, Razavi Kia Z., Criticism of the Book "Esbab al-Nuzul" Written by Dr. Seyyed Mohammad Bagher Hojjati, Journal of Quranic Studies Quarterly, 2025;15(60): 51-68.

1. Lecturer of Quran and Hadith Department, Kausar University, Bojnord, Iran
2. Department of Quran and Hadith, Kausar University, Bojnord, Iran
3. Doctoral student of Quran and Hadith Department, Islamic Azad University, Iran

نقد و بررسی کتاب «اسباب النزول» نوشته دکتر سید محمدباقر حجتی

سیدمجید نبوی^۱، فاطمه حاجی اکبری^۲، زینب رضوی کیا^۳

چکیده

یکی از مهم‌ترین و نخستین کتابی که در دوره معاصر شیعه در حوزه اسباب النزول نگاشته شده است کتاب اسباب النزول دکتر سید محمدباقر حجتی است. این کتاب به‌عنوان یک مرجع و منبع دست‌اول و معتبر برای بسیاری از محققان و قرآن‌پژوهان در حوزه اسباب نزول به شمار می‌رود و بر اساس سرفصل‌های جدید وزارت علوم (مصوب ۱۳۹۵) یکی از منابع اصلی درس علوم قرآنی ۳ برای دانشجویان رشته الهیات (علوم قرآن و حدیث) است. با توجه به اهمیت کتاب اسباب نزول به‌عنوان منبع آموزشی و چاپ متعدد آن، این پژوهش بر آن است که به‌نقد و بررسی و بررسی آن بپردازد و پیشنهاداتی برای ارتقاء و کارایی بهتر کتاب ارائه دهد. جمع‌آوری مطالب در این پژوهش به‌صورت کتابخانه‌ای بوده و پردازش آن‌ها به‌صورت توصیفی تحلیلی است. با بررسی ساختار و محتوای اثر مذکور این نتیجه به دست آمد که این کتاب در طرح جلد، فصل‌بندی ظاهری و صفحه‌آرایی دارای اشکالاتی است همچنین بهتر است مقدمه کتاب جامع‌تر و منسجم‌تر نگاشته شود کتاب دکتر حجتی ترجمه و بسط بخش اسباب النزول کتاب الاتقان سیوطی است نویسنده در مواردی از موضوع اصلی بحث خارج شده است و اطاله بی‌دلیل ایشان در مواردی سبب خسته شدن مخاطب می‌شود ایشان منابع جدیدی که در این حوزه نگاشته شده است را در کتاب خود انعکاس نداده و همین سبب شده که کتابشان روزآمد نباشد همچنین این کتاب دارای اشکالات ویراستاری است که باید یک ویراستار حرفه‌ای آن را رفع نماید. از دیگر مشکلات این کتاب می‌توان به پراکندگی مطالب، عدم تحلیل و جمع‌بندی مطالب، عدم رعایت برخی از اصول فنی نگارش، نداشتن ساختار کتب درسی اشاره کرد که نیازمند اصلاح و بازبینی مجدد است.

۱. مدرس گروه قرآن و حدیث، دانشگاه کوثر، بجنورد، ایران

۲. گروه قرآن و حدیث، دانشگاه کوثر، بجنورد، ایران

۳. دانش‌آموخته دکتری گروه قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی، ایران

واژگان کلیدی: سبب نزول، نقد کتاب، علوم قرآنی، سید محمدباقر حجتی

مقدمه و بیان مسئله

یکی از بخش‌های مهم مباحث علوم قرآن و حدیث، بحث دانش اسباب نزول است این دانش اهمیت خاصی میان پژوهشگران و علاقه‌مندان قرآن و حدیث دارد و آثار زیادی در این حوزه نگاشته شده است. درباره چپستی اسباب النزول باید گفت که برخی از آیات قرآن در پی حادثه یا جریان خاصی و در زمان یا مکان خاصی بر پیامبر (ص) نازل می‌شد که به آن اسباب النزول می‌گفتند. این گونه آیات هنگام نزول برای کسانی که حاضر و ناظر بر جریان نزول بودند قابل فهم و روشن بود؛ اما با گذشت زمان برای کسانی که اطلاعی از شرایط نزول این دسته از آیات نداشتند؛ مشکل بود. (پیروزفر و همکاران، ۱۳۸۸، ۱۵) از این روی اطلاع از حوادث یا جریاناتی که آیه یا آیات در پی آن نازل می‌شدند؛ امری ضروری است و شناخت اسباب صدور و آگاهی از شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی (موقعیت زمانی و مکانی) صدور آیات، همانند قرائن حالیه هستند که مخاطب را در فهم درست آیات و دستیابی به مراد شارع یاری می‌دهند. شناخت اسباب نزول آیات، فواید زیادی دارد و نقش مهمی در تفسیر و فهم آیات الهی ایفا می‌کند، زیرا اسباب نزول قرینه‌هایی را ارائه می‌کند که علت تشریح حکم و اهداف و اسرار آن را نشان می‌دهد و به فهم قرآن کمک می‌کند. (وهبه زحیلی، ۱۴۱۸، ص ۱۸-۱۹)

باتوجه به اهمیت این موضوع یعنی نقش اسباب نزول در فهم آیات قرآن، مفسران و قرآن‌پژوهان همواره در تفسیر آیات و مباحث مربوط به علوم قرآنی به موضوع اسباب نزول، اهمیت و نقش آن در فهم آیات الهی پرداخته‌اند و این که آگاهی از اسباب نزول تا چه اندازه می‌تواند در فهم و تفسیر قرآن یا فهم بهتر و کامل‌تر آیات نقش داشته باشد یکی از مباحث مهم قرآنی است. چنانچه حجم فراوانی از تفسیر صحابه و تابعان را بیان اسباب نزول تشکیل داده است، و آگاهی از سبب نزول آیات در میان صحابه ارزش و افتخار به شمار می‌آمد و معیار برتری صحابه بر همدیگر بوده است. (مدخل اسباب نزول، دانشنامه اسلامی). ذهبی، امام علی (ع) را عالم‌ترین صحابه به اسباب نزول و تفسیر قرآن معرفی می‌کند. (ذهبی، بی‌تا، ج ۱، ص ۸۹)

آگاهی از سبب نزول آیات از زمان نزول قرآن تاکنون مورد توجه مفسران و قرآن‌پژوهان بوده است. در همین راستا آثار مختلفی پیرامون اسباب النزول نوشته شده است که برخی از آن‌ها یک بخش یا یک فصل از کتاب‌های علوم قرآنی هستند و برخی از آن‌ها به طور مستقل در حوزه اسباب النزول نوشته شده‌اند. معروف است که نخستین اثر در این زمینه از علی بن مدینی (م. ۲۳۴ ق) شیخ بخاری بوده است (زرکشی، ج ۱، ص ۱۱۵) اما ابن ندیم در فهرست خود از دو کتاب دیگر پیش از این دو خبر

داده که درباره نزول قرآن تألیف شده است: یکی کتاب نزول القرآن ابن عباس به روایت عکرمه بربری (م. ۱۰۴ ق) و دیگری نزول القرآن حسن بن ابی الحسن بسار بصری (م. ۱۱۰ ق)

قدیمی ترین کتابی که به صورت مستقل در این حوزه نگاشته شده است اسباب النزول؛ علی مدینی (۲۳۴ق) از علمای اهل سنت است. مشهورترین کتابی که موجود است از علی بن احمد واحدی نیشابوری (م. ۴۶۸ ق) است، (زرکشی، ج ۱، ص ۱۱۵) از میان علمای شیعه نیز از کتاب اسباب النزول قطب‌الدین راوندی (۵۷۳ق) و اسباب النزول علی مذهب آل الرسول اثر ابن شهرآشوب (۵۸۸ق) نام برده شده است (حسن حیدر ۱۴۲۷، ص ۶۷) که متأسفانه موجود نمی باشند.

یکی از آثار مستقلی که در دوران معاصر در این زمینه به رشته تحریر درآمده کتاب اسباب نزول تألیف قرآن پژوه معاصر محمدباقر حجتی است. انتشار گسترده کتاب یعنی ۱۹ بار تجدید چاپ تا سال ۱۳۹۸، احاطه علمی و تخصص مؤلف ارجاع و استناد به منابع دست‌اول و معتبر، ارائه اطلاعات تاریخی مفید، از یک سو و همچنین نظر به اینکه کتاب فوق جزو منبع اصلی درس علوم قرآنی ۳ در مقطع کارشناسی معرفی شده (و مؤلف هم اشاره به درسی بودن آن در مقدمه کتاب دارد) این کتاب جای نقد و بررسی دارد تا خطاها و نقص‌های احتمالی آن بیان شده و نکات مثبت آن تقویت شوند.

لازم به ذکر است که نویسنده کتاب از ادب و اخلاق علمی و تواضع و آفری برخوردار است ایشان در مقدمه کتاب می‌نویسد: از همه محققان و دانش‌پژوهان و دست‌اندرکاران علوم قرآن می‌خواهم، بر سبیل لطف، نقائص و نواقص این نوشته را یادآور شوند و با دید انصاف و تقوای علمی درباره این کتاب و نقد مطالب آن قضاء و داوری کنند؛ لذا با توجه به این شرایط می‌خواهم اگر احیاناً به لغزش‌هایی در آن واقف می‌شوند یادآور گردند تا هفوات موجود در آن رو به کاهش نهاده و از کمال نسبی برخوردار شود؛ چراکه هیچ کتابی جز کتاب خدا نمی‌تواند به طور مطلق، کامل باشد. (حجتی، ۱۳۷۷، ص ۱۴) در این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش‌ها هستیم ۱ - با توجه به سرفصل‌های تعیین شده وزارت علوم کتاب اسباب النزول دکتر حجتی تا چه اندازه توانسته مطابق سرفصل به‌عنوان یک درس‌نامه این موضوع را طرح و تبیین کند؟ ۲ - نویسنده تا چه اندازه معیارهای لازم در حوزه ساختار و محتوا را رعایت نموده است؟ ۳ - چه اشکالات و نقدهایی بر کتاب اسباب النزول حجتی وارد است؟

پیشینه پژوهش

درباره اسباب النزول کتاب‌هایی چون «اسباب نزول» واحدی نیشابوری، «الباب النقول» سیوطی، اسباب النزول القرآنی، تاریخ و حقایق تألیف حسن محسن حیدر، أسباب النزول القرآنی اثر غازی عنایة و غیره نگاشته شده است اما تاکنون در نقد کتاب اسباب النزول دکتر حجتی، کتابی نوشته نشده است..

پایان‌نامه‌هایی نیز در حوزه اسباب‌النزول نوشته شده برای مثال پایان‌نامه کارشناسی ارشد «نقد و بررسی کتاب اسباب‌النزول واحدی نیشابوری» اما هیچ پایان‌نامه‌ای به‌نقد کتاب اسباب‌النزول دکتر حجتی نپرداخته است.

درباره اسباب‌النزول مقالات متعددی نوشته شده است که مرتبط‌ترین مقاله عبارت است از: بهرامی، محمد، سجادی، سید ابراهیم. (۱۳۷۴). نقد و بررسی کتاب‌های اسباب‌نزل. پژوهش‌های قرآنی، ۱(۲)، ۱۲۵-۱۰۶. مولفان این مقاله، از صفحه ۱۸ تا ۲۲ به کتاب دکتر حجتی پرداخته‌اند که در صفحه ۲۲ ابتدا به تعریف و تمجید از این کتاب پرداخته می‌شود؛ یعنی عملاً ۳ الی ۴ صفحه نقد ارائه شده است. این نقدها هم به صورت غیرآکادمیک و یک متن پیوسته نوشته است برای مثال مولفان می‌نویسند: ۱- در صفحه ۳۶ نوشته.... سپس به نقد گفته‌های دکتر حجتی می‌پردازد. بدون تیتیر بندی دقیق و بررسی جامع که امروزه کتاب‌های علمی براساس آن نقد و بررسی می‌شوند. بنابراین مقاله پیش رو با جامعیت خود و بر اساس روش‌های آکادمیک و به طور مستقل به نقد و بررسی کتاب اسباب‌النزول دکتر حجتی می‌پردازد است از این حیث جدید است که به ارزیابی یکی از کتبی که به صورت مستقل به بحث اسباب‌نزل پرداخته است می‌پردازد. به گونه‌ای که تاکنون نمونه‌ای نداشته است و کسی به مانند آن به نقد این کتاب نپرداخته است.

مفهوم‌شناسی واژگان

نقد

نقد در لغت به معنای جداسازی خوب از بد و آشکارسازی عیوب و نقاط ضعف اشیاء معیوب است. (زبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۹، ص ۲۳۰) کلمه نقد در فارسی اسم مصدر و به معنای جدا کردن خوب و سره از بد و ناسره (معین، فرهنگ معین، سایت واژه‌یاب، <https://www.vajehyab.com>) و ظاهر ساختن عیوب یا محاسن کلام است. (عمید، فرهنگ عمید، سایت واژه‌یاب، <https://www.vajehyab.com>) دهخدا هم نقد را به‌گزینی، سیم‌گزینی، سره‌کردن درم و دینار، جدا کردن درم‌های سره از ناسره می‌داند. (دهخدا، واژه‌یاب، همان) در نهایت باید گفت که به ارزیابی و بیان مشکلات و ضعف‌ها و تمییز خوب و بد یک چیز، نقد آن چیز می‌گویند. معادل انگلیسی کلمه نقد، criticism, critique, down, ready, spot است.

درباره نقد ادبی هم باید گفت که نقد ادبی به توصیف، طبقه‌بندی، شرح و ارزیابی آثار ادبی گفته می‌شود. برخی هم آن را فن یا علمی می‌دانند که به مقایسه، تجزیه و تحلیل، شرح و تفسیر و سنجش آثار ادبی می‌پردازد (شایگان‌فر، ۱۳۸۰، ۱۵)

بنابراین، نقد یا نقد ادبی می‌تواند در حوزه یک کتاب یا اثر علمی اتفاق انجام شود و نقد کتاب یا Book review اصطلاحی علمی است که به بیان نقاط قوت و ضعف یک اثر اطلاق می‌شود. برخی در تعریف آن گفته‌اند که Book review شاخه‌ای از نقد ادبی است که در آن یک کتاب توصیف می‌شود و یا خلاصه آن ارائه می‌شود و یا تحلیلی از متن یا سبک و یا قوت و ضعف اثر ارائه می‌شود. (3، ۲۰۱۱ Princeton, Virginia Polytechnic Institute and State University، ۷، ۲۰۱۱). البته در نقد کتاب صرفاً کتاب نقد نمی‌شود بلکه مقالات، پایان‌نامه‌ها و وب‌سایت‌ها و هر اثر نوشتاری قابلیت نقد و بررسی را دارد.

بنابراین، منظور از نقد کتاب بررسی علمی یک اثر و توصیف و تحلیل آن از جنبه‌های مختلف است تا از این طریق نقاط قوت و ضعف آن مشخص شده و نویسندگان در ویراست‌های بعدی ضعف‌ها را از بین ببرد و نقاط قوت را بیشتر کرده و در نهایت اثر را تقویت نموده و ارتقاء ببخشد. درباره تفاوت نقد ادبی با نقد کتاب باید گفت که در نقد ادبی به مسائل ادبی و متنی پرداخته می‌شود اما در نقد کتاب به نقد تمامی مسائل یک کتاب پرداخته می‌شود و به نوعی نقد کتاب عام‌تر از نقد ادبی است.

اسباب النزول

برخی از آیات به حادثه و واقعه یا سؤالی که هم‌زمان با نزول وحی باشد مربوط نیستند (صبحی صالح، ۱۳۷۲، ص ۱۳۲) اما گروهی از آیات در پی حادثه یا واقعه خاصی یا به دنبال سؤالی نازل شده است که به آن حادثه‌ها و اتفاق‌ها اسباب النزول گفته می‌شود. (حجتی، ۱۳۷۷، ص ۱۹) به عبارت دیگر منظور از اسباب نزول اموری است که یک و یا چند آیه و یا سوره‌ای در پی آنها و به‌خاطر آنها نازل شده است، و این امور در زمان نبوت رسول اکرم (ص) روی داده است. (همان، ۲۰) ناصحیان درباره اسباب النزول می‌نویسد: «منظور از اسباب نزول، پرسش‌ها، رفتارهای نیک و بد و همچنین حوادثی است که در زمان رسالت پیامبر (ص) اتفاق افتاد و در پی آنها برخی از آیات یا سوره‌های قرآن نازل شده است» (ناصریان، ۱۳۸۹ ش، ص ۱۵۵-۱۵۴).

البته لازم به ذکر است که برخی از قرآن‌پژوهان معاصر بین سبب نزول و شأن نزول تفاوت قائل‌اند و شأن نزول را اعم از سبب نزول می‌دانند. آیت‌الله معرفت در این باره می‌نویسد: هرگاه مناسبت جریانی درباره شخص یا حادثه‌ای چه در گذشته، حال و آینده و یا درباره فرض احکام، آیه یا آیاتی نازل شود همه این موارد "شأن نزول" می‌گویند. سبب نزول، حادثه یا پیشامدی است که متعاقب آن آیه یا آیاتی نازل شده باشد به بیانی دیگر این اتفاق موجب نزول شود، پس شأن اعم از سبب است. (معرفت، ۱۴۱۵،

معرفی دکتر حجتی و کتاب اسباب النزول

معرفی دکتر سید محمدباقر حجتی

سید محمدباقر حجتی (متولد ۲۵ بهمن ۱۳۱۱ بابل) یکی از روحانیون شیعی است که در حوزه مطالعات دینی خصوصاً قرآن و حدیث آثار ارزنده‌ای دارد. ایشان در ابتدا وارد حوزه علمیه بابل می‌شود سپس برای تکمیل دروس حوزوی به حوزه مروی در تهران می‌رود. در ادامه وارد دانشگاه تهران شده و مدرک دکتری خود را از دانشگاه تهران گرفت ایشان پس از اخذ دکترا در سال ۱۳۴۶ به‌عنوان استادیار به استخدام دانشگاه تهران در آمد. وی برخلاف رشته تحصیلی اش (رشته فلسفه)، به دلیل علاقه وافر به علوم قرآنی، به تدریس در رشته زبان و ادبیات عرب و ترجمه و قرائت و تفسیر قرآن پرداخت و به تدریج پایه‌گذار رشته علوم قرآن و حدیث در دانشگاه تهران بعد از انقلاب اسلامی شد و در دانشکده الهیات و معارف اسلامی، گروه علوم قرآن و حدیث به فعالیت مشغول شد و پس از سال‌ها خدمت بازنشسته شد. برخی از آثار ایشان عبارت‌اند از: ۱. آداب تعلیم و تعلم در اسلام، ۲. ابلیس فی القرآن و الحدیث؛ ۳. ابن عباس و مکانته فی التفسیر و المعارف الأخری (ترجمه)؛ ۴. اسباب النزول؛ ۵. اسلام در کنار مصیبت‌دیدگان و افسرده‌دلان (ترجمه «مسکن الفؤاد عند فقد الأحبة و الأولاد» از شهید ثانی)؛ ۶. پژوهشی در تاریخ قرآن کریم؛ ۷. تاریخ شیعه (ترجمه)؛ ۸. تاریخ ادیان (ترجمه)؛ ۹. تفسیر کاشف (این کتاب با همکاری عبدالکریم بی‌آزار شیرازی ترجمه شده است)؛ و...

معرفی کتاب اسباب النزول

نگارش کتاب اسباب النزول در سال ۱۳۶۳ به پایان رسید و تا سال ۱۳۷۲ به چاپ سوم رسید این کتاب را دفتر نشر فرهنگ اسلامی در ۲۹۲ صفحه منتشر کرده است. این کتاب تاکنون بارها به چاپ رسیده است و مورد استقبال مخاطبان بوده است.

کتاب دارای یک مقدمه و شش فصل است که فهرست موضوعات آن به قرار زیر است:

مقدمه: معنای لغوی و اصطلاحی اسباب النزول

فصل اول: انواع آیات و سوره‌های قرآنی در رابطه با اسباب النزول

فصل دوم: کتاب‌هایی که درباره «اسباب النزول» تدوین شده

فصل سوم: مروری بر سه نوع اسباب النزول

فصل چهارم: حوادث و رویدادهای مهم شامل: حوادث جالب و سازنده / حوادث زشت و ویرانگر

فصل پنجم: پرسش‌های مردم از رسول اکرم (ص) شامل: انواع پرسش‌های مردم و پاسخ‌های قرآنی

پیرامون: مشیت الهی / مطالب روز / مطالب مربوط به آینده

فصل ششم: مشخص کردن موضع مسلمین در مسائل حساس و مهم شامل

این فصل از کتاب بخش اساسی این کتاب است؛ چراکه از ۲۹۲ صفحه کتاب، تا قبل از این فصل، ۶۷ صفحه بوده و مابقی تا آخر کتاب همین فصل است؛ بنابراین بخش اعظم این کتاب همین فصل ششم است که به چند بخش یا مساله تقسیم می‌شود که در ادامه معرفی می‌شوند:

مساله اول: فوائد معرفت و شناخت اسباب النزول

مساله دوم: آیا ملاک عموم لفظ است یا خصوص سبب

مساله سوم: وجود شبیه به سبب نزول خاص در آیات عامی که فاقد سبب نزول خاص هستند

مساله چهارم: مصادر اسباب النزول

مساله پنجم: در صورت ذکر اسباب متعدد در مورد يك آیه به کدام يك از آنها باید اعتماد کرد.

دو نکته:

نکته اول: ایجاد دگرگونی در تعبیر مربوط به «اسباب النزول از سوی راویان»

نکته دوم: وحدت سبب و تعدد نزول

نقد و بررسی کتاب اسباب النزول

طرح جلد کتاب

جلد کتاب بسیار ساده طراحی شده است و ارتباط خاص و ویژه‌ای با اسباب نزول ندارد. جلد این کتاب آبی‌رنگ است و هیچ‌گونه تصویری که اسباب النزول را تداعی کند را ندارد و تنها به نام کتاب و نویسنده و انتشارات بسنده شده است. معمولاً در کتاب‌ها از تصاویری استفاده می‌شود که نشان‌دهنده محتوای کتاب است به نظر می‌رسد برای طراحی جلد این کتاب، می‌شد از تصاویری استفاده کرد که نشان‌دهنده نزول قرآن بود یا از تصاویری که اشاره به یک واقعه خاص مثل نزول آیه اکمال، آیه تطهیر، آیه افک و دیگر آیات که سبب نزول یا شأن نزول دارند، استفاده نمود تا مخاطب با دیدن جلد کتاب به کلیت محتوای کتاب پی می‌برد نه اینکه جلد کتاب فاقد هرگونه تصویر باشد.

بنابراین، کتاب اسباب النزول به لحاظ طرح جلد، ضعف دارد و بهتر است در چاپ‌های بعدی این مشکل رفع گردد.

فصل‌بندی‌ها و ساختار کتاب

تمام کتاب‌ها خصوصاً کتاب‌های دانشگاهی و علمی، از نظر شکل‌بندی فصل‌ها و تعداد آنها پیرو قاعده واحدی هستند و معمولاً سعی می‌شود که تعداد صفحات فصل‌ها با یکدیگر تناسب داشته باشد؛ اما همان‌طور که پیش‌ازاین اشاره شد از صفحه ۱ تا ۶۷ به ۵ فصل اختصاص داده شده است و از صفحه ۶۷ تا ۲۹۷ فصل ششم هست که کاملاً نشان‌دهنده توازن نداشتن این کتاب بین فصل‌ها است.

نکته قابل نقد دیگر این است که برخی از تیتراهای این کتاب جمله کامل به همراه فعل هستند درحالی که تیترا با جمله فرق دارد و نویسندگان کتابها معمولاً تیتراهای خود را به گونه‌ای انتخاب می‌کنند که جامع و ناظر به تمام محتوای زیر تیترا باشد و در نوشته‌های علمی، تیتراها به صورت جمله نمی‌آیند. در ضمن برخی از تیتراها هم بسیار ضعیف انتخاب شده است برای مثال در چند مورد آمده است «یادآوری یک نکته» سپس یک جمله آمده است یا در صفحه ۲۳۱ کتاب می‌نویسد: «ابوالفتوح رازی و دیگران چه می‌گویند»: به جای این گونه تیتراهای جمله وار می‌توان نوشت «نظر ابوالفتوح رازی و دیگر مفسران» به نظر می‌رسد تیتراها در این کتاب ضعف دارد و نیازمند بازنگی و ویرایش جدید است. همچنین اگر نویسنده این کتاب را برای درسی با این عنوان تهیه نموده است (که خود مؤلف در صفحه ۱۱ و ۱۲ به همین مسئله اذعان دارد) بهتر است که فصل‌بندی کتاب در ۱۶ درس باشد و از استانداردهای کتاب درسی مانند آوردن اهداف درس، مقدمه در ابتدای فصل، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، خودآزمایی، منابع برای مطالعه بیشتر و تصویر، جدول، نمودار، نقشه غیره استفاده شود. چیزی که معمولاً در کتاب‌های درسی معمول است؛ اما در کتاب مذکور دیده نمی‌شود. به عبارت دیگر وقتی این کتاب را باز می‌کنیم تا مطالعه کنیم هیچ مشخصه‌ای از درسی بودن این کتاب نمی‌بینیم این کتاب بر اساس ۱۶ درس تنظیم نشده (اصلاً بر اساس درس درسی تنظیم نشده است) نه اهداف درس و نه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و نه خودآزمایی و غیره در این کتاب دیده نمی‌شود برای فهم بیشتر این مطلب، می‌توان کتاب اسباب‌النزول را با یکی از کتاب‌های سازمان سمت که به صورت درسنامه است مقایسه کرد و تفاوت‌های گفته شده کاملاً مشهود می‌شود.

شکل ظاهری کتاب

شکل ظاهری کتاب و فونت کلمات کتاب جای بازنگری اساسی دارد، شکیل‌تر شدن کتاب و زیباتر کردن آن و استفاده از صفحه‌آرایی مناسب امروزی، نقش بسزایی در میزان علاقه‌مندی مخاطبان کتاب در خوانش آن را دارد. آیات قرآن و اشعار عربی همگی از فونت و سایز یکسانی برخوردارند که موجب خستگی زودتر خواننده کتاب می‌شود. پررنگ نمودن برخی عبارات و استفاده از عبارات تأکیدی توجه بیشتر مخاطب را بر خواهد انگیخت. البته این نقد بیشتر بر انتشارات وارد است تا نویسنده، چرا که نویسنده کتاب را می‌نویسد و به انتشارات می‌سپارد و انتشارات می‌تواند با صفحه‌آرایی زیبا و رعایت برخی قوانین صفحه‌آرایی و زیباسازی کتاب، بر زیبایی کتاب بیفزاید.

مقدمه کتاب

نخستین بخش یک اثر علمی که نویسنده می‌کوشد اطلاعات لازم درباره اثر را ارائه دهد؛ مقدمه است و معمولاً اهداف و مقاصد نویسنده، ذکر دامنه موضوعی اثر، دیدگاه‌های اساسی مؤلف، بررسی

اجمالی پیشینه موضوع، ووجه تشابه و تمایز اثر تألیف شده با آثار دیگر، چگونگی تدوین در مقدمه ذکر می‌شود. (ملکی، ۱۳۸۴، ص ۱۷-۱۲) امکان این وجود داشت که مقدمه‌ای منسجم‌تر، جامع‌تر و اثربخش‌تر نوشت. این مقدمه در سال‌های بسیار گذشته نوشته شده است و ضرورت دارد که امروزه بازنویسی شود. مقدمه با معنای لغوی و اصطلاحی اسباب نزول شروع شده است نویسنده برای معنای لغوی سبب نزول به بررسی آیاتی که در آنها لفظ سبب و مشتقات آن به کاررفته پرداخته است و از سیر تاریخی کتب اسباب نزول غافل مانده به ذکر کتب اسباب نزول از کتاب سیوطی اکتفا نموده است. شایسته بود که مؤلف در مقدمه یا پیشگفتار (در فصل ششم، مساله اول: فوائد معرفت و شناخت اسباب النزول) مواضع قرآن‌پژوهان و مفسران اسلامی خصوصاً معاصران را راجع به اسباب نزول ذکر می‌کرد و دیدگاه خود را هم در این موضع بیان می‌نمود. به صورت کلی مفسران و محدثان در تعامل با روایت اسباب نزول دارای سه رویکرد هستند. پذیرش مطلق: بسیاری از مفسران متقدم معتقد به پذیرش مطلق روایات اسباب نزول هستند افرادی همچون واحدی نیشابوری شناخت و فهم تفسیر را منوط به فهم و دانستن سبب نزول دانسته است. (واحدی نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ص ۵) طبری، زرقانی و صبحی صالح نیز بر این عقیده‌اند. (نیرمانی ۱۳۹۳ ش، ص ۱۹۰) طرفداران این رویکرد را بیشتر متقدمان اهل سنت تشکیل می‌دهند به دلیل نقل بسیاری از روایات اسباب نزول از جانب صحابه و تابعین. عدم پذیرش: در مقابل گروهی که اعتقاد بر پذیرش مطلق روایات اسباب نزول دارند گروهی همچون محمد شحرور قرار دارند که علاوه بر اینکه برای روایات اسباب نزول هیچگونه اعتباری قائل نیستند بر این عقیده‌اند که هیچ یک از آیات قرآن دارای سبب نزول خاصی نیستند. (شحرور، ۱۹۹۰م، ص ۹۳)

دیدگاه اعتدالی: بیشتر مفسران و قرآن‌پژوهان نسبت به روایات اسباب نزول رویکرد میانه‌ای را اتخاذ نموده‌اند. بادقت در عملکرد دکتر حجتی نسبت به روایات سبب نزول این نکته فهمیده می‌شود که از نظر ایشان سبب نزول موجب محدودیت مفهوم آیات در همان سبب خاص نمی‌شود که آیات قرآن فراتر از سبب نزول آیه است و عمومیت دارند. حجتی نسبت به اسباب نزول و نقل آن توجه خاصی داشته؛ اما نگاه ایشان به روایات سبب نزول نگاه حدیثی نبوده؛ بلکه با نگاهی کاملاً تاریخی به این موضوع پرداخته است بدین معنا که هنگام نقل روایات سبب نزول؛ گزارشگران حادثه، خود با واسطه یا بی‌واسطه شاهد ماجرای بودند که در پی آن نزول آیات صورت گرفته است بنا به همین نگاه تاریخی، دیگر در ذکر روایات اسباب نزول نیازی به احتساب آن به معصوم نیست از همین روست که مشاهده می‌کنیم که بسیاری از اسباب نزول‌ها را از صحابه نقل نموده و گزارش‌های صحابه و تابعین را به‌عنوان قولی که می‌تواند یاریگر فهم مفسر در تفسیر صحیح آیات باشد به حساب آورده است.

کتابی که درباره «اسباب النزول» تدوین شده است

مؤلف تیتری با عنوان بالا در صفحه ۲۰ کتاب نوشته و به معرفی کتاب‌های اسباب النزول بر اساس الاتقان سیوطی می‌پردازد و در پاورقی می‌گوید این کتاب‌ها بر اساس کتاب سیوطی معرفی شده وگرنه تعداد کتاب‌ها بیشتر از این است. اولاً تیتری که انتخاب شده جمله است نه تیتیر، ثانیاً باید تیتری با عنوان منبع‌شناسی انتخاب می‌شد و به کتاب‌ها و مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها به فارسی و عربی و انگلیسی اشاره می‌شد؛ چراکه نگاه‌های پیرامون اسباب النزول فقط کتاب نیستند؛ بلکه پایان‌نامه‌ها و مقاله‌هایی هم در این راستا نوشته شده است برای مثال در نورمگز بیش از ۱۰۰ مقاله پیرامون اسباب النزول وجود دارد. برای مثال «اسباب النزول از ساحت نقل تا آوردگاه رای» نوشته محمدجواد ازادی و محسن قاسم پور، که در سال ۱۴۰۰ منتشر شده است یا «اسباب نزول در نظریه تفسیری طباطبایی» نوشته سید هدایت جلیلی و «کارکرد روایات اسباب نزول و معیارهای نقد آن در تفسیر التبیان» نوشته زهره نریمانی و ربابه عبادی کیا، که در ۱۴۰۰ چاپ شده است و موارد زیادی که ذکر همه آن‌ها باعث اطاله کلام می‌شود.

همچنین نوشته‌هایی به زبان انگلیسی و فارسی و عربی وجود دارد که برخی از آن‌ها قبل از اتمام کتاب دکتر حجتی به چاپ رسیده‌اند و برخی از آن‌ها بعد از کتاب ایشان به چاپ رسیده‌اند برای مثال با یک جست‌وجوی ساده asbab al-nuzul در گوگل اسکالر منابع زیادی را می‌توان پیرامون اسباب النزول به زبان انگلیسی دید. مثلاً «أسباب النزول و أثرها فی تفسیر القرآن الکریم» الوهیبی، عبدالله بن إبراهیم در ۱۴۱۴ چاپ شده یا *Asbab Al-Nuzul and The Rules of Interpretation* نوشته Abur Hamdi Usman , Ahmad Levi Fachrul Avivy , Mohd Farid Ravi Bin Abdullah که در ۲۰۲۱ چاپ شده است یا *The Rules of Interpretation : Review on Asbab Al-Nuzul in Tafsir Al-* نوشته Mishbah ,Najib Abdul Kadir, Mohd Akil Muhamed Ali, Mohd Farhan Md Ariffin که در ۲۰۲۲ چاپ شده است و موارد بسیار زیاد است که به دلیل اختصار از ذکر همه آن‌ها صرف‌نظر می‌شود.

به هر حال ضرورت دارد که منابع جدیدی که در این حوزه نگاه‌شده شده است؛ معرفی شود و اطلاعات کتاب به‌روزرسانی شود نگارش این کتاب در سال ۱۳۶۳ به اتمام رسیده است و از آن زمان تا به حال اطلاعات بسیاری در حوزه اسباب النزول به رشته تحریر درآمده است و باید مؤلف کتاب خود را به‌روزرسانی نموده و با ویراست جدید به چاپ برساند.

خروج از موضوع

یکی از اشکالاتی که در برخی از نوشته‌ها دیده می‌شود خروج موضوعی است، منظور از خروج موضوعی، نگارش متن در موضوعی خارج از تیتیر مربوطه است. به عبارت دیگر گاهی نویسندگان مطالبی

را ذکر می‌کند؛ اما در ادامه از موضوع اصلی خارج شده و در یک موضوع دیگر به نگارش ادامه می‌دهد در این گونه مواقع، گفته می‌شود که نویسنده اصلی خروج موضوعی داشته است.

در صفحه ۱۷ و در تعریف اسباب النزول نویسنده برای معنای لغوی سبب معانی: رسن، ریسمان، پیوند، خویشاوندی، حیات، ناحیه، و راه، باعث و موجب، دستاویز، افزار، آلت و وسیله را بر می‌شمارد سپس به بررسی کلمه سبب و اسباب در آیات (حج: ۱۵؛ کهف: ۸۳؛ ص: ۱۰؛ غافر: ۳۶؛ می‌پردازد بدون اینکه هیچ به اشاره‌ای به معنای سبب در کتب لغت کند بحث لغوی سبب را به پایان می‌رساند.

مؤلف در صفحه ۴۲ تیتیری با این عنوان می‌آورد: «اشعاری از شعرای فریقین درباره نزول سوره هل اتی راجع به اهل بیت (علیهم‌السلام)» در این بخش مؤلف از صفحه ۴۲ تا صفحه ۴۶ به نقل شعر از افراد مختلف درباره فضائل اهل بیت (ع) به عربی پرداخته است باید دقت داشت که سبب نزول یک چیز است و اشعار پیرامون سبب نزول یک چیز دیگر، علاوه بر این متن تمام اشعار هم به عربی است دانشجویان خصوصاً دانشجوی کارشناسی چگونه متوجه مفهوم این اشعار شود؟ ضمن اینکه اگر هم متوجه بشود باز هم مشکل اصلی که خروج موضوعی ۵ صفحه‌ای باقی می‌ماند برای رفع این مشکل می‌شد اسامی شاعران را آورد و در پاورقی آدرس داد و در دو سه خط گفت که این شاعران در راستای جریان هل اتی شعری را درباره اهل بیت (ع) سروده‌اند.

مؤلف در صفحه ۳۶ پس از بحث درباره سبب نزول سوره هل اتی درصدد اثبات سبب نزول هل اتی برای اهل بیت (ع) است و از صفحه ۳۶ تا ۴۱ مطالبی را در تأیید اینکه این سوره درباره اهل بیت (ع) است می‌آورد و به ۳۴ منبع اشاره می‌کند به نظر می‌رسد اثبات اینکه آیه درباره اهل بیت است آن هم ۶ صفحه ضروری نیست ضمن اینکه تمام این ۶ صفحه از الغدير علامه امینی است و در کتاب‌های علمی ۶ صفحه مطلب پشت‌سرهم از یک کتاب آورده نمی‌شود.

مؤلف پس از بیان سبب نزول‌ها پیرامون روح، در صفحه ۱۹۴ تیتیری می‌آورد با عنوان «مروری بر سخنان مرحوم علامه طباطبایی در المیزان راجع به مفهوم روح» و از ۱۹۴ تا صفحه ۲۰۴ مطالب مربوط به روح را از المیزان می‌آورد که بسیاری از این مطالب بی‌ارتباط به بحث اسباب النزول هستند نکته قابل تأمل این است که اگر کسی امروزه در پایان‌نامه یا کتاب، ۱۰ صفحه مطلب عیناً و پشت سرم هم از یک منبع بیاورد قطعاً به او اشکال می‌گیرند و امروزه استفاده از مطالب طولانی جایز نیست.

در صفحه ۳۰ کتاب نیز باز به یک شعری از حسان بن ثابت درباره آیه «انما ولیکم الله» آورده است که به نظر می‌رسد ذکر آن ضروری نیست چرا که شعر ارتباط کمی با سبب نزول دارد و برای اثبات سبب نزول باید احادیث استناد کرد و نهایتاً به بررسی سندی و متنی احادیث پرداخت. البته لازم به ذکر است که می‌توان یک اشاره‌ای به شعر و شاعر کرد و گفت فلان شاعران هم شعری در این راستا سروده‌اند و

هرکه می‌خواهد به فلان کتاب رجوع کند اما ذکر شعرهای طولانی حالت و ساختار کتاب را تضعیف کرده و از جنبه علمی و درسی کاسته است.

اطاله کلام بی‌دلیل و خسته‌کننده

اطاله بی‌دلیل کلام باعث خستگی مخاطب می‌شود در کتاب‌های علمی باید بر حجم نوشتار دقت ویژه‌ای داشت و می‌توان به‌جای آوردن مطالب طولانی از کتاب‌های مختلف، خلاصه‌ای از آن مطلب ارائه داد سپس به مطلب موردنظر ارجاع داد. در کتاب دکتر حجتی مواردی وجود دارد که برای خواننده ملال‌آور و خسته‌کننده است علاوه بر برخی موارد که در بالا به‌عنوان خروج موضوعی گفته شد؛ دکتر حجتی در سبب نزول آیه ۵۵-۵۶ سوره مائده به نقل از مجمع البیان طهرسی داستانی طولانی را آورده در ادامه به منابعی دیگری همچون ثعلبی، ابوبکر رازی، رمانی و طبری که سبب نزول آیه مذکور را این‌گونه که بیان شد روایت کرده‌اند؛ اشاره می‌کند در پایان نیز اشعاری از حسان بن ثابت که مرتبط با موضوع است را آورده است. (حجتی، ۱۳۷۷، ص ۳۰) به‌طورکلی در کتاب دکتر حجتی مواردی یافت می‌شود که ارجاعات طولانی و گاه چند صفحه‌ای است درحالی‌که در نگارش‌های امروزی بر این تأکید می‌شود که نویسندگان حتی المقدور دایره المعارف وار بنویسند و با تعداد کلمات کم (برای مثال بین ۵۰ تا ۱۰۰ کلمه) منظور و مفهوم خود را برسانند سپس به منبع دیگری ارجاع دهند نه اینکه چندین صفحه پشت‌سرهم از یک منبع، مطلب بیاورند.

ترجمه و بسط بخش اسباب النزول از الاتقان سیوطی

کتاب دکتر حجتی ترجمه و بسط بخش اسباب النزول از الاتقان سیوطی است. سیوطی در کتاب الاتقان خود بخشی را می‌آورد با عنوان: «النوع التاسع معرفة سبب النزول» (سیوطی، ۱۴۲۱ ق، ج ۱، ص ۱۲۰) این بخش دارای چند زیرمجموعه به این شرح است: ۱- المسألة الأولى: [فوائد معرفة أسباب النزول]، ۲- المسألة الثانية: اختلف أهل الأصول: هل العبرة بعموم اللفظ أو بخصوص السبب؟، ۳- المسألة الثالثة: [شبيه السبب الخاص مع اللفظ العام] ۴- المسألة الرابعة: [طريق معرفة سبب النزول] ۵- المسألة الخامسة: [تعدد أسباب النزول]

با یک بررسی تطبیقی بین این بخش از کتاب الاتقان و کتاب اسباب النزول دکتر حجتی متوجه می‌شویم که اسباب النزول دکتر حجتی ترجمه و بسط این بخش از اسباب النزول سیوطی است به‌عبارت‌دیگر دکتر حجتی این بخش از کتاب سیوطی را مبنای کار خود قرار داده و حتی تیتراهای کتاب خود را همین تیتراهای الاتقان سیوطی قرار داده و در ادامه از تفاسیر شیعه و سنی برای بسط کار خود استفاده نموده و سعی کرده است که دیدگاه‌های شیعی را در کتاب بیاورد. بنابراین کتاب دکتر حجتی ترجمه و بسط الاتقان سیوطی است.

جامعیت و روز آمدی محتوای اثر

امروزه علوم نسبت به قبل گسترش پیدا کرده و شاخه‌شاخه شده است و تخصص در هر بخشی اهمیت بیشتری پیدا کرده است. (فدائی، ۱۳۹۲، ص ۱) مؤلف باید تخصص جامعی بر موضوع داشته باشد (فانید پور و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۶۷) و مطالب او از جهت مباحث و منابع جامعیت داشته باشد. (منصوریان، ۱۳۹۲، ص ۸) همچنین باید اطلاعات مؤلف روزآمد باشد. منظور از روزآمد بودن این است که اطلاعات علمی مربوط به موضوع را در برداشته باشد و مطالب آن هر چند یک بار مورد تجدیدنظر قرار گیرد و به‌روز باشد. (رضی، ۱۳۸۸، ص ۲۲) توجه نویسنده به پیشرفت‌های علمی جدید یک‌رشته و انعکاس آن در نگارش از نشانه‌های روزآمدی است.

هر چند که کتاب اسباب نزول دکتر حجتی از منابع متقدم اولیه سنی و شیعه استفاده نموده است، اما با این که حدود ۴۰ سال از این کتاب می‌گذرد و نگارش‌های به‌روزی در این حوزه به چاپ رسیده است، مؤلف کتاب خود را به لحاظ منابع و محتوا به‌روزرسانی نکرده است. منابع فارسی و عربی و انگلیسی زیادی در این ۴۰ ساله نوشته شده است که برای جامعیت و به‌روز بودن کتاب، ضروری بود که مؤلف از آن‌ها استفاده کند برخی از مستشرقان مانند ریپین هم در حوزه اسباب النزول نگارشی دارند (GAL : GAL, S, Rippin, A., The Exegetical Genre Asbab al Nuzul, Bulletin of the School of Oriental African Studies, vol. XLVIII ۱۹۸۵) که مؤلف به دلیل اینکه کتابش را به‌روزرسانی نکرده از نگارش‌های بعد از خود، استفاده نکرده است و ضرورت دارد که کتاب به لحاظ منابع و محتوا و ساختار و سرفصل‌ها بازنویسی شده و از نظرات قرآن‌پژوهان پیرامون اسباب النزول هم استفاده شود.

بررسی منابع

یکی از شاخص‌ها و معیارهای ارزیابی محتوایی یک اثر پژوهشی و درسی میزان استفاده از منابع معتبر و دست‌اول در آن موضوع مورد پژوهش و تألیف است. (آرمند، ۱۳۸۴، ص ۷۰۹) باید در ارزیابی منابع مورد استفاده دقت شود که منابعی که نویسنده استفاده کرده است چقدر معتبرند؟ نویسنده در استفاده از منابع امانت‌دار بوده است؟ نویسنده چه اندازه به نظرات موافق و مخالف دیگاه خود اشاره کرده آیا نقد و تحلیلی بر دیدگاه‌های موافق و مخالف خود داشته است؟ (منصوریان، ۱۳۹۲، ص ۷) مؤلف از منابع دست‌اول استفاده نموده و امانت‌دار است؛ اما تعداد منابعی که استفاده نموده ۵۵ منبع است و وقتی که در منابع ایشان دقت می‌شود بیشتر این منابع تفاسیر هستند و برخی از آن‌ها هم ربطی به اسباب النزول ندارند همچنین وقتی به منابع پاورقی در انتهای هر صفحه نگاه می‌اندازیم بسیاری از صفحات هیچ منبعی ندارد برخی صفحات یک منبع برخی هم دو منبع و مقدار اندکی هم تعداد منابعشان بیشتر از این تعداد است به نظر می‌رسد برای یک کتاب پژوهشی باید منابع بیشتری

دیده می‌شد خصوصاً باتوجه به ضرورت به‌روزرسانی این کتاب، باید تعداد منابع به چندین برابر کنونی برسد تا کتاب به سطح قابل قبولی به لحاظ منابع برسد.

پاکیزگی و نگارش ادبی

از مهم‌ترین موارد ارزیابی کتاب‌های درسی، بررسی میزان رعایت زبان علمی در آن‌هاست پرهیز از به‌کارگیری واژگان مهجور و ساخت‌های نحو زبان فارسی کهن و پرهیز از سره‌نویسی، میزان رعایت قواعد نگارشی و کیفیت ساختار دستوری متن از جمله موارد مهم در ارزیابی زبانی یک اثر است (رضی، ۱۳۸۸، ۲۶-۲۵) مؤلف در نگارش متن و زبان این اثر بسیار زیاد از کلمات عربی استفاده نموده در حدی که می‌توان گفت در این مورد به افراط نمونه است. به‌عنوان نمونه: «بسیاری از آیات و سور قرآن کریم - ابتداء و بدون اینکه مسبوق به‌موجب و انگیزه خاصی باشند - نازل شده‌اند.» (حجتی، ص ۱۹)، «اثر مذکور يك كتاب پر حجم و ممتنع و پر بارى است.» (همان، ص ۳۷)، و انگشت «خنصر خرد یا میانه» (همان، ص ۲۸) در مورد سوره «عبس» دو گونه روایت - به‌عنوان سبب نزول - در طی روایات جلب نظر می‌کند: (همان، ص: ۴۶) استفاده از این استعمالات و معادلات عربی فهم مخاطبان را تحت شعاع قرار می‌دهد بهتر بود مؤلف از واژگان و استعمالات رایج زبان فارسی به عبارتی از همان زبان معیار علمی استفاده می‌نمود.

علاوه بر این نوشتن یک مسئله است و ویراستاری یک مسئله‌ای دیگر، امروزه ویراستارانی وجود دارند که مسلط به مسائل و زبان و ادبیات فارسی هستند و کتاب‌ها و مجله‌ها را پس از اتمام نگارش، ویراستاری می‌کنند به نظر می‌رسد بهتر است این کتاب به یک ویراستار حرفه‌ای سپرده شود تا اشکالات ویراستاری آن رفع شود. لازم به ذکر است که تمامی مجلات علمی و پژوهشی پس از اتمام نگارش و پیش از چاپ ویراستاری می‌شوند و اشکالات زبانی و محتوایی و غیره همه‌وهمه رفع می‌شود.

جدول

نقد و بررسی کتاب اسباب النزول دکتر حجتی	
۱- طرح جلد کتاب	بدون هیچ تصویری، معمولاً تصویر جلد کتاب‌ها بیان‌کننده محتوای کتاب است.
۲- فصل‌بندی‌ها و ساختار کتاب	کتاب دارای ساختار و فصل‌های نامتوازن است و دارای تیتراهای ضعیفی است
۳- شکل ظاهری کتاب	فونت یکسان و خسته‌کننده و یکسانی فونت آیات و متن کتاب، صفحه‌آرایی ساده
۴- مقدمه کتاب	ضرورت نگارش مقدمه منسجم‌تر و جامع‌تر و کامل‌تر

وجود منابع بسیار زیاد فارسی و عربی و انگلیسی و معرفی نشدن آن‌ها توسط مؤلف	۵- کتبی که درباره «اسباب النزول» تدوین شده است
گاهی مؤلف ۵ الی ۶ صفحه شعر در تأیید اهل بیت می‌آورد و گاهی ۱۰ صفحه مطلب درباره روح که اصلاً به سبب نزول ارتباطی ندارد	۶- خروج از موضوع
طولانی کردن مباحث بدون ضرورت در این کتاب به چشم می‌خورد	۷- اطاله کلام بی‌دلیل و خسته‌کننده
کتاب اسباب النزول دکتر حجتی، ترجمه و بسط الاتقان سیوطی است و در مواردی از کتاب‌های تفسیری و شیعی استفاده شده است.	۸- ترجمه و بسط بخش اسباب النزول از الاتقان سیوطی
باتوجه به اینکه حدود ۴۰ سال از نگارش این کتاب گذشته مؤلف باید مطالب کتاب را جامع‌تر و روزآمد تر کند	۹- جامعیت و روز آمدی محتوای اثر
تعداد منابع انتهایی ۵۵ مورد است و در انتهای هر صفحه تعداد منابع بسیار کمی دیده می‌شود در حالی که از یک کتاب پژوهشی انتظار بیشتری می‌رود.	۱۰- بررسی منابع
باتوجه به استفاده از کلمات عربی و وجود اشکالات ویراستاری، ضرورت دارد که یک ویراستار حرفه‌ای، این کتاب را ویراستاری کند.	۱۱- پاکیزگی و نگارش ادبی

نتیجه‌گیری

پس از بررسی کتاب اسباب نزول دکتر سیدمحمد باقر حجتی نتایج زیر حاصل شد:

- ۱- طرح جلد کتاب با محتوای کتاب همخوانی ندارد
- ۲- فصل‌بندی و ساختار ظاهری کتاب دارای اشکالاتی است.
- ۳- مقدمه موجود، مطلوب و اثرگذار و جامع نیست.
- ۴- منابعی که درباره اسباب النزول نوشته شده است بسیار زیاد است؛ اما دکتر حجتی حتی در ویراست‌های بعدی از آن‌ها استفاده نکرده است.
- ۵- در مواردی در این کتاب خروج موضوعی دیده می‌شود به طوری که مباحث کم ارتباط آورده شده و خواننده را از مطالعه آن خسته می‌کند و در مواردی هم اطاله کلام‌های بی‌دلیل وجود دارد که ضرورت دارد که حذف شوند.
- ۶- این کتاب، ترجمه و بسط بخش اسباب النزول سیوطی است و مؤلف کتاب سیوطی را مبنای کار خود قرار داده است به همین خاطر این کتاب، ساختار کتاب‌های آکادمیک را ندارد.
- ۷- به نظر می‌رسد که این کتاب نیازمند جامعیت و به‌روزرسانی است همچنین جای آراء و نظرات، قرآن‌پژوهان معاصر فریقین در رابطه با اسباب نزول خالی است و نارسایی در نظم منطقی مطالب وجود دارد.

۸- باتوجه به اینکه کتاب اسباب النزول حجتی به گفته خود ایشان کتاب درسی است و وزارت علوم نیز آن را جزء منابع درسی کارشناسی قرار داده است شایسته است، چیدمان کتاب فوق بر اساس کتب درسی (جمع بندی در آخر هر فصل و پرسش های مربوط به آن و همچنین پیشنهادها و تمارینی برای پژوهش در فصل مربوطه) تغییر پیدا کند و به تعداد جلسات آموزشی کارشناسی یعنی ۱۶ جلسه تدوین شود.

۹- این کتاب دارای اشکالات ویراستاری است و استفاده زیاد از واژگان و استعمالات عربی باعث شده که خواننده در فهم متن با مشکل مواجهه شود. همچنین فونت کتاب دارای اشکال است انتخاب فونت مناسب و شکل شدن آن نقش بسزایی در مطالعه و فهم مطالب دارد فونت کتاب تماماً یکنواخت است و برای نمونه آیات قرآنی و یا اشعار عربی فونت متمایزی با متن دارد.

منابع

آرمنده، م. (۱۳۸۴). «کتاب درسی دانشگاهی»، دایرة المعارف آموزش، عالی، تهران، بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی، ۱۳۸۴.

پیروفر، س، مهدوی راد، م.ع، (۱۳۸۸)، **روایات اسباب نزول و مسأله جاودانگی**، مطالعات اسلامی، علوم قرآن و حدیث، سال چهل و یکم، شماره پیاپی ۸۲/۳، بهار و تابستان.

حجتی، س.م، (۱۳۷۷ ش)، **اسباب النزول حجتی**، ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، چاپ: ششم و هیجدهم

رضی، ا. (۱۳۸۸). **شاخص های ارزیابی و نقد کتاب های درسی دانشگاهی**، سخن سمت، شماره ۲۱.

زحیلی، وه، (۱۴۱۸ ق)، **التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج** چاپ: دوم، دارالفکر المعاصر، بیروت صالح، صبحی، (۱۳۷۲)، **مباحث فی علوم القرآن**، چاپ: پنجم، قم، منشورات الرضی.

فانید پور، ح؛ نیلی احمدآبادی، م؛ کارآمد، ح، (۱۳۹۹)، **مؤلفه های مؤثر در تألیف محتوای کتاب درسی در حوزه علمیه خواهران: مطالعه کیفی**، پژوهش، نگارش کتب دانشگاهی، سال بیست و چهارم، شماره ۴۶، بهار و تابستان

فدائی، غ. (۱۳۹۲). **تخصص گرایی و تولید انبوه**، تحقیقات اطلاع رسانی و کتابخانه های عمومی دوره ۱۹ پاییز ۱۳۹۲ شماره ۳ (پیاپی ۷۴)

معرفت، م.ه. (۱۴۱۵ق). **التمهید فی علوم القرآن**، چاپ: دوم، قم، ناشر: مؤسسه النشر الاسلامی.

ملکی، ح، (۱۳۸۴)، **شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی**، بخش مقدمات کتاب، سخن سمت، بهار، شماره ۱۴.

منصوریان، ی. (۱۳۹۲). **صد ویژگی کتاب های دانشگاهی کارآمد و اثربخش**، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۲۹.

نریمانی، ز، (۱۳۹۳)، «**جایگاه حدیث در تفسیر الفرقان**، و نقد دیدگاه های خاص مفسر»، دانشگاه قم.

واحدی نیشابوری، ع، (۱۴۱۱ ق)، اسباب نزول القرآن (واحدی)، تحقیق: کمال بسیونی زغلول، چاپ: اول، بیروت، ناشر: دارالکتب العلمیه.

سجادی، ر، (۱۴۰۰) نقد و بررسی کتاب درایه الحدیث نوشته شادی نفیسی، پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۴۹

سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، وزمرلی، فواز احمد. ۱۴۲۱-۲۰۰۰. الإیتقان فی علوم القرآن. ۲ جلدی، بیروت - لبنان: دارالکتب العربی.

شایگان فر، حمیدرضا (۱۳۸۰). نقد ادبی، تهران: دستان.

الجمال، ب، (۱۳۸۹)، پژوهشی نو در باب اسباب نزول قرآن، مترجم: سید حسین سیدی، تهران: سخن.

ناصریان، علی اصغر (۱۳۸۹ ش)، علوم قرآنی در مکتب اهل بیت علیهم السلام، مشهد، دانشگاه علوم رضوی.

حسن محسن حیدر،، ۱۴۲۷، اسباب النزول القرآنی تاریخ و حقائق (حسن حیدر)، چاپ اول، قم، مرکز العالمی للدراسات الاسلامیه.

ذهبی، محمدحسین، بی تا، التفسیر و المفسرون (للذهبی)، بی تا، بیروت، ناشر: دار احیاء التراث العربی.

Princeton (2011). "Book reviews". Scholarly definition document. Princeton. Retrieved September 22, 2011.

Virginia Polytechnic Institute and State University (2011). "Book reviews". Scholarly definition document. Virginia Polytechnic Institute and State University. Archived from the original on September 10, 2011. Retrieved September 22, 2011.

GAL, S, Rippin, A., The Exegetical Genre Asbab al Nuzul, Bulletin of the School Of Oriental African Studies, 1985, vol. XLVIII

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Licensee Islamic Azad University Jiroft Branch. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ارجاع: نبوی سیدمجید، حاجی اکبری فاطمه، رضوی کیا زینب، نقد و بررسی کتاب «اسباب النزول» نوشته دکتر سید محمدباقر حجتی، فصلنامه مطالعات قرآنی، دوره ۱۵، شماره ۶۰، زمستان ۱۴۰۳، صفحات ۶۸-